

ԵԳԻՊՏՈՍԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆԸ

ՊԵՏՐՈՍ Ա. Գետադարձ տնտեսով ծանօթ՝ Կաթողիկոսական դէմքերու ամէնէն փառաւորներէն և ամէնէն մեծերէն մէկը՝ իր ծագումով, իր հարստութեամբ, իր մտաւորական զարգացումով, իր բանաստեղծութեամբ, իր կաթողիկոսական պաշտօնի շատ փայլուն գործադրութեամբ և ատոր շատ արտաճըմլիկ վերջաւորութեամբը՝ երբ թափառական վիճակի մը մէջ վախճանեցաւ Սերաստիոյ մէջ՝ 1054-ին, եօթը տարի առանց Կաթողիկոսի մնաց Ալեքսանդրիոյ 1)։ Գետադարձ, որ ըստ Ուռհայեցի Մատթէոսի 42 տարի Կաթողիկոսութիւն ըրաւ, տեսաւ Լուսաւորչի Աթոռին շուրջ յուզուած ամէնէն կենսական խնդիրներ, մանաւանդ Յունաց կողմէն, որոնք սակայն իզո՛ւր գիմեցին ամէնէն անիրաւ միջոցներու՝ Կաթողիկոսական իրաւունքը ջնջելու ծրագրով — Բիւզանդիոնի համար այնքան հաստատուն էր այս քաղաքականութիւնը որ՝ դեռ շատ ետքը, Շնորհալիի և իր յաջորդներու ատեն, երբ կյո՛ւզուէր եկեղեցական միութեան խնդիրը, Յունաց ամէնէն վերջին պայմաններէն մէկն էր Կաթողիկոսի ընտրութիւնը իրենց ձեռք անցնել, որուն դէմ ուժգին տողեր գրած է մեր աննման Լամբրոնացին։

Այդ պարագութեան միջոցին եկեղեցասէր և բարեպաշտօն մեծամեծներու ջանքերով ու զոհողութիւններով Հայ. Եկեղեցին տիրացաւ իր իրաւունքին և Կաթողիկոս ընտրուեցաւ Գրիգոր Մագիստրոսի որդին Վահրամ, որ ծանօթ է պատմութեան մէջ Գրիգոր Վկայասէր անունով։

Գրիգոր Մագիստրոս՝ այդ ժամանակի ամէնէ ազդեցիկ

1) Տէս ՍՈՓՈՆԻՔ ԺԴ. էջ 16։— Լամբրոնացին ՉՈՐՍ տաբլի կոչնէ այդ միջոցը, տես մեկնութիւն Պատարագի, (տպ. Վենետիկ) էջ 535։ Նորագոյն հայիւններով գրեթէ 9 տարի է այդ միջոցը։

գեմքերէն մէկն է, որ թէ իր բաղմակողմանի հմտութեամբ և թէ իր քաղաքագիտութեամբ ուշադրութիւն գրաւեց Բիւզանդական արքունիքում և Մագիստրոսի աստիճանով և յատուկ պաշտօնով մը պատուեցաւ Գրիգոր Մագիստրոս իրեն պէս հայ և յոյն մատենագրութեան մէջ կրթած էր իր որդին Վահրամը, այնպէս որ ասոր ընտրութիւնը զոհունակութեամբ ողջունուեցաւ ամէն կողմէն, նոյն իսկ Բիւզանդիոնէն, ո՛ւր չուշացաւ երթալ:

Պէտք է զիտել տանք որ՝ Գրիգոր Վկայասէր անմիջապէս չյաջորդեց Գետադարձին, այս երկու մեծ կաթողիկոսներուն մէջ կայ Խաչիկ Բ. Կաթողիկոսը, Գետադարձի քեռորդին, զոր նոյն ինքը Գետադարձ ձեռնադրեց իբր աթոռակից իրեն և յաջորդ՝ շատ մը պատահականութեանց առջև թափուր թողած չըլլալու համար Լուսաւորչին Աթոռը՝ երբ ինքը Պօլիս հրաբիրուեցաւ: Այս ճամբորդութիւնը այնքան մտահոգութիւն պատճառեց Գետադարձին որ, պէտք տեսաւ Միւռոնի մեծ պաշար մըն ալ օրհնել ու պատրաստել և երկաթի ամաններով պահել Ախուրեան գետի աւազներուն մէջ: Թէև նախագուշակուածին չափ աղիտարեր ելք մը չունեցաւ Գետադարձի ճամբորդութիւնը, բայց պահ մը իրականացաւ տիրող երկիւղը՝ երբ նոր ընտրութեան թոյլ չտուաւ Կայսրը! Գետադարձի թափառական վախճանումէն ետքը, Վասն զի նոյն տարին (1054) Խաչիկ Կաթողիկոսն ալ վախճանած էր: Բարեպաշտ տիկնոջ մը ջանքերը սակայն, հարթեցին բոլոր դժուարութիւնները և Լուսաւորչին Աթոռը թափուր չմնաց ալ:

Վկայասէրին ընտրութիւնը կգրուի 1065 ին, իսկ վախճանումը՝ 1105-ին, որով քառասուն տարի լեցունկ կաթողիկոսութիւն մը կունենայ այս աշխուզգի ձգնաւորը:

Վկայասէրի Կաթողիկոսութիւնը կնճռոտ հանգրուան մեղաւ. միայն իր վախճանած տեղը յայտնի է, Սև Լեբան Կարմիր Վանքը, Պէհէսնէի մօտ, «ո՛չ ի դամբարանս նախնեաց, այլ ի շիրիմս օտարաց», ուրկից Հոռոմ—Կլայ փոխադրուեցաւ ետքը իր մարմինը: Բայց իր կենդանութեան ատեն հաստատուն տեղ մը չունեցաւ, ընդարձակ պայելութիւններ ըրաւ Երուսաղէմ, Կ. Պոլիս, Եգիպտոս ուր երկար ատեն մնաց՝ մերձուած վկայաբանութիւններուն խորը. այս զբաղումը, այնքան սիրելի էր իրեն որ գրեթէ չբոքրած բան չթողուց յոյն և ասորի վկայաբանութիւններու մէջ, այս անհատնում աշխատութեան համար

ո՛չ միայն ինքը անձամբ կաշխատէր, այլ նաև կաշխատացներ ճարտար Թարգմանիչներու խումբ մը, որ միշտ իր բռնէ էին. վերջապէս վկայաբանական այս աշխատութիւններու մէջ երևելի—sommité եղաւ Վկայասէր տիտղոսով, զոր միշտ վերագոյչե Եկեղեցի յամենեցուն լսելիս զպարծանաց յորջորջումընէ։ Թէ ի՞նչ զօրաւոր պատճառներ կային որ Հայոց Կաթողիկոսը Թափառական Հովուապետութեան մէջ կգտներ իր պաշտօնի գործադրութեան գոհացումը, կարևոր խնդիր մըն է այս, որուն վրայ պիտի չխօսինք հո՞ս, բայց կարևոր է մանաւանդ դիտել թէ Վկայասէրին ժամանակ ասդին անդին կշատնան կաթողիկոսական Աթոռներ, ոմանք նոյն ինքն Վկայասէրի ձեռքով ու կամքով, ոմանք ալ ուրիշ զօրաւոր կամքերով։ Վկայասէրի հաստատած Աթոռներէն մէկն ալ է Եգիպտոսինը։

*
* *

Վկայասէր երկար ատեն մնաց Բիւզանդիոնի մէջ, կայսերական հիւր մ'եղաւ և իր բոլոր պէտքերը արքունիքէն շնորհուեցան լիովին. Բիւզանդական եկեղեցիներու բոլոր մատենադարանները բացուեցան Հայոց քաջ յունագէտ Կաթողիկոսին առջև. Կայսրն ու Պատրիարքը մասնաւոր համակրանքով և գուրգուրանքով պատուեցին զինքը իր իմաստութեան, իր խօսակցութեան, իր վիճաբանութեան մէջ տիրող հիանալի համեստութեան համար։ Այդ երկար միջոցին մէջ շատ բան ամբարած էր Վկայասէր, ինչպէս պիտի փոխադրէր զանոնք իր տեղը. խնդիր մըն էր այս. որովհետև, ինչպէս դիտել կուտայ պատմիչը, Վկայասէր կկասկածէր չի յունական խօթամիտ և բարձրայօնակ հնացեալ չարութենէ. զի թէ իմաստըն, ոչ տաքնն հանել ի նոցանէ զթարգմանեալ մատենանսն։

Թէ ինչչափ արդարացի էր Վկայասէրին կասկածը՝ այնքան փառաւոր և լիապարգև ընդունելութիւններէ ետքը, հարկ չկայ խնդիր ընել զայն. իրողութիւնը սա է որ Վկայասէր կրփութայ իր Թարգմանչական Թանկագին պաշարը ապահովելու իր հետևորդներէն ընտիր խումբ մը կզատէ իր քեռորդի Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի հսկողութեան տակ։ Այս խումբը շուտով նաև պիտի մտնէր մատենադրական աւանդը փոխադրելու համար և պիտի անցնէր Պաղեստինի և Եգիպտոսի սահմանները. այսինքն՝ կարելի եղածին չափ շուտով պիտի հեռանար Բիւ-

դանդաղական կայսրութեան սահմաններէն, Վկայասէր ժամանակ մը ետքը պիտի հասնէր անոնց ետեւէն, հետեւաբար օրհնեց իր բնտիր խուժըը և ճամբու գրաւ Յաջող քամիներ սկսան ուռնցնել առաջատները: Մարմարայի կապոյտիկ և հանդարտիկ տարածութեան վրայ սպիտակ թիթեռնիկի պէս կսուրար առաջատանաւը հետզհետէ մշուշէ շղարշներու ետեւ թողով փառապանծ Բիւզանդիոնը: Այս յաջողութիւնը հրճուանքով լեցող Գրիգորիոսի նաւը: Բայց Միջերկրականի վրայ ուժգին քամիներ արագ արագ ակօսել տուին առաջատանաւին առաջադըրւած ուղեգծին ջուրերը, այնպէս որ բիչ ատենէն խարխիս նետած էր արդէն եգիպտական ջուրերու մէջ Աղէքսանդրիոյ առջև:

Եգիպտոս այն ատեն Ամիրապետներու իշխանութեան տակ կը կառավարուէր: Գրիգորիոս Արքեպիսկոպոս այդ օտար ոլորտներու մէջ պարզապէս համակուեցաւ գերութեան վախով: Տիրող օրէնքի համեմատ՝ նաւը պիտի բննուէր նախ և ետքը նաւորդներ ցամաք պիտի ելլէին: Գրիգորիոս հնարամիտ դարձաւ ձուածով մը փարատեց իր վախը.—ինքը շատ գեղեցիկ էր դէմքով ու հասակով, պարկեշտութիւնն ու սրբութիւնը աւելի պատկառելի ըրած էին մարմնի այդ վայելչութիւնները: Անմիջապէս զգեստաւորուեցաւ եկեղեցական ամէնէն ճոխ զգեստներով, զգեստաւորուեցան իր հետեւող եկեղեցականներ ու աշխարհականներ ալ ռոսկեհուս պատմուճանօք, որոնք նուէր տուած էին իրենց Բիւզանդական արքունիքէն և իւրաքանչիւր ոք գրաւեց իր տեղը իր աստիճանին համեմատ:

Նաւալին բնիչներ երբ ներս մտան այս տարօրինակ նաւէն և տեսան այս «պատուական» ու «գեղեցկատեսիլ» մարդիկը՝ հիացան և շուտով լուր տարին իրենց իշխանին:

Իշխանը հաճեցաւ պատուով և շքեղութեամբ նաւ երթալ բարի դալուստի համար և հարցնել.

— Ո՞վ էք դուք, ուսկի՞ց կուգաք, ո՞ւր կերթաք:

-- Մենք Հայոց Վաթողիկոսին ազգականներն ենք ու ապաստւորները, պատասխանեց Գրիգորիոս: Նա մեզ դրկեց առաջուանէ, ինքն ալ ետքը պիտի գայ. իսկ մեր ճամբորդութեան նպատակն է տեսնել Սինա լեռը և հին սուրբերու ձրգանարանները, այս ուխտաւորութենէ ետքը պիտի վերադառնանք մեր երկիրը:

Իշխանը մէկ կողմէն կատարեալ մարդասիրութեամբ և

քաղաքավարութեամբ ողջունեց այս պատուական հիւրերը և մեծ ընդունելութիւններով ցամաք հանեց զանոնք, իսկ միւս կողմէն լուր տուաւ Ամիրապետին: Սա՛ Քարի, իմաստուն, առատաձեռն, բաղքը և ողորմած՝ մարդ մըն էր. այնպէս որ երբ լսեց Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսի գալուստը՝ հրամայեց որ շուտով և մեծ պատիւներով իրեն բերեն զանոնք: Ամիրապետը շատ զոհ եղաւ իր հիւրերու ներկայութենէն և մասնաւոր ուրախութիւն ալ յայտնեց, երբ լսեց թէ Վկայասէրն ալ պիտի գար Եգիպտոս: Հրամաններ տուաւ որ իր գանձէն հոգացուին առատապէս անոնց բոլոր պէտքերը:

Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս առանց ժամանակ կորսնցնելու գրեց Վկայասէրին այս շքեղ ասպնջականութեան բոլոր պարգանքերը և խնդրեց որ շուտով ճամբայ ելլէ Եգիպտոս գալու համար:

Շատ հրճուեցաւ Հայոց Կաթողիկոսը Ամիրապետի շուրջ լած պատիւներուն համար և փութաց օր յառաջ ճամբայ ելլել: Քիչ ատենէն Վկայասէր հասած էր արդէն Եգիպտոս և աւելի մեծ պատիւներով ընդունուած Ամիրապետի կողմէն:

Պատմիչը սապէս կնկարագրէ Վկայասէրի ընդունելութիւնը. «Բարեբաղդ Ամիրապետն ամենայն մեծամեծովք իւրօք ելանէր ընդ առաջ նորա. և հրամայէր պատրաստել նմա իջևանս պատուականս և հանգուցանէր զնոսա որպէս արժանն էր, և կարգէր նոցա սպասաւորս, պատրաստական առնել զամենայն պէտս նոցա մեծածախ և առատատուր պարգևօք, և լցոյց զնոսա՝ ի մեծամեծաց մինչև ի փոքունս՝ օժտապարգև ընծայիւք, ոսկեով արարացելով և այլօք պատուականօք, զոր աշխարհն այն մատուցանէ տիեզերաց»:

Վկայասէր երկար ատեն վայելեց Ամիրապետին փառաւոր և մարդասիրական ասպնջականութիւնը, կատարեց իր վերկայասիրական ուխտադնացութիւնները՝ պտտելով Եգիպտացի միայնակեացներու վանքերն ու անապատները: Ա՛լ կուզէ վերադառնալ. շատոնց հեռացած էր իր Աթոռէն ու հօտէն. ըսկըսած էր խղճատանջ ըլլալ իբր դասալիք հովուապետ մը: Իր հոգեկան բոլոր վրդովումը պարզեց Ամիրապետին առջև՝ անոր հաւանութեամբ վերադառնալու համար իր տեղը: Ամիրապետը չհաւանեցաւ սակայն: Աստուածային շնորհ մը, պարգև մը կը տեսնէր Հայոց Կաթողիկոսի Եգիպտոս ըրած այցելութեան մէջ և չէր ուզեր ձեռքէ հանել զայն: Պնդեց որ Կաթողիկոսա-

կան Աթոռը հոն Եգիպտոս՝ հաստատել Ահայասէր առարկեց թէ հայ չկար Եգիպտոսի մէջ, որո՞ւն համար հոն փոխադրէր Աթոռը:

Ամիրապետը՝ հաճեցնելու համար Ահայասէրը խոստումներ ու երգումներ ըրաւ հայ գաղութներ հաստատել Եգիպտոսի մէջ և իրաւ կատարեց իր խոստումը: Ամիրապետը այս գաղթականութենէն շատերը ընտրեց և առաւ իր արքունիքին մէջ և այլու բարձր պաշտօններով: Ահայասէր դարձեալ զոհ չեղաւ. կուզէր շուտով վերադառնալ իր ժողովուրդին քով: Բայց թէ՛ Ամիրապետին ջերմեռանդ և գորովալիք սէրը յարգելու և թէ՛ նոր հաստատուած գաղութը մխիթարելու համար՝ իրեն տեղ Կաթողիկոս ձեռնադրեց իր բետրդին՝ Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսը:

— Եթովպոս ՓՈԽԱՆԱԿ ԻԻՐ ԱՆԻՐ ԶՈՐԴԻ քեռն իւրոյ եւ ձեռնադրէր զնա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԵԳԻՊՏՈՍԻ, և այսու հաւանեցուցանէր զբարեբարոյ Ամիրապետն թողուլ զնա ելանել յաշխարհէն իւրոյ: »

Ահայասէր շատ պատիւներ ըրաւ ճնորակերս հայրապետին, այս մասին կըսէ պատմիչը, չեմ ուզեր մանրամասնութեան մանել, վասնզի ուրիշներ արդէն երկարօրէն գրած են այս նկատմամբ և ես, կըսէ, անոնցմէ համառօտեցի:

Իսկ Եգիպտոսի Կաթողիկոս Գրիգորիսին համար կը գրէ թէ շէր պր սուրբ և իմաստուն, զարդարեալ գիտութեամբ և շնորհօք աստուածայնովք համանման առաքինութեան սուրբ և Ահայասէր Հօրն: »

Ահայասէր՝ այսպէս Կաթողիկոսական նոր Աթոռ մըն ալ Եգիպտոսի մէջ հաստատելով վերադարձաւ Կիլիկիա, Սև լեռան վանքերու մեջ կարգի դնելու համար իր թարգմանչական պաշարը և տարածելու համար զայն Հայոց Եկեղեցիներուն մէջ:

Հայ. Եկեղեցւոյ Պատմութեան մէջ շատ հետաքրքրական գրուածք մըն է Եգիպտոսի Կաթողիկոսութիւնը, որ սակայն տեւականութիւն չէ՝ ունեցած այն Կաթողիկոսական Աթոռներուն պէս, որոնք միեւնոյն ժամանակամիջոցի մէջ հաստատուեցան ասդին անդին:

Այս բոլորին մէջ սակայն՝ աւելի հետաքրքրական է Հայոց Կաթողիկոսին իր անբռնաբարելի իրաւունքով ըրած գեղեցիկ կարգադրութիւնը, առանց խաթարելու Հայ. Եկեղեցւոյ նուիրապետական ամբողջութիւնը:

ԲԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Արեւ. մամուլ)